

СТАНОВЛЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

DEVELOPMENT OF EXCHANGE ACTIVITIES IN UKRAINE

УДК 336.764

Шостак Л.В.

к.е.н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Близнюк А.Л.

студентка

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Богдан М.А.

студентка

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Shostak Ljudmyla

Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

Blyznjuk Anastasia

Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

Boghdan Marjana

Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

У статті розглянуто становлення біржової діяльності в Україні. Наведено хронологію розвитку біржі в Україні, передумови виникнення біржової торгівлі на території України. Визначено найбільші біржі України, які забезпечують основну частину біржового обігу. Вивчено сучасний стан розвитку біржової діяльності в Україні, визначено чинники низької ефективності розвитку біржової торгівлі. Розглянуто функціонування таких ринків, як валютний, товарний, фондовий, ринок облігацій, що гарантує виконання укладених угод на ринках. Біржова діяльність є важливим елементом фінансово-економічної системи країни, тому досліджено основні причини відсутності біржового ринку в Україні. Визначено заходи щодо вдосконалення механізму функціонування біржового ринку в Україні. Рівень ділової активності на біржі показує як економічну стабільність країни, так і наявність фінансової та економічної криз у світі. З огляду на це потрібно вдосконалити механізм адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають на біржовому ринку.

Ключові слова: біржа, біржова діяльність, розвиток, біржовий ринок, фондова біржа, агропромислова біржа, товарна біржа.

В статье рассмотрено становление биржевой деятельности в Украине. Приведены

хронология развития биржи в Украине, предпосылки возникновения биржевой торговли на территории Украины. Определены крупнейшие биржи Украины, которые обеспечивают основную часть биржевого оборота. Изучено современное состояние биржевой деятельности в Украине, определены факторы низкой эффективности развития биржевой торговли. Рассмотрено функционирование таких рынков, как валютный, товарный, фондовый, рынок облигаций, который гарантирует выполнение заключенных сделок на рынках. Биржевая деятельность является важным элементом финансово-экономической системы страны, поэтому исследованы основные причины отсутствия биржевого рынка в Украине. Определены меры по совершенствованию механизма функционирования биржевого рынка в Украине. Уровень деловой активности на бирже показывает как экономическую стабильность страны, так и наличие финансового и экономического кризисов в мире. С учетом этого нужно совершенствовать механизм административно-правового регулирования отношений, возникающих на биржевом рынке.

Ключевые слова: биржа, биржевая деятельность, развитие, биржевой рынок, фондовая биржа, агропромышленная биржа, товарная биржа.

The article deals with the formation of stock market activity in Ukraine. The chronology of the stock exchange development in Ukraine, the preconditions for the emergence of stock trading and territory of Ukraine is presented. The largest exchanges of Ukraine, which determine the bulk of stock exchange turnover, are determined. The current state of development of stock exchange activity in Ukraine is determined and the factors of low efficiency of exchange trade development are determined. It is noted that the main subjects of the stock market are the state, issuers, stock exchanges, stock exchanges. Exchange potential is described. The state is analyzed and the features and modern features are investigated trends in the functioning of the stock market in Ukraine. Defined prospects for the development of stock exchange activities and set barriers that to a large extent hinder its further formation and inhibit effective functioning. The main measures of the absence of the stock market in Ukraine are investigated. Measures to improve the functioning of the stock market in Ukraine have been identified. The influence of external factors and quality is determined normative-legal support for the activity of exchanges. On the basis of generalization of existing approaches to their solution offered variants of the decision of key problems of development of exchange activity in Ukraine. Since the commodity exchange is intended to supply raw materials and stabilize the future price situation in the raw materials market used by enterprises for further processing and marketing on the consumer goods market, the role and significance of commodity exchanges in Ukraine are increasing. The dynamics of stock activity is analyzed. Exchange activity is an important element of the financial and economic system of the country; therefore, the main reasons for the absence of an exchange market in Ukraine were investigated. Identified measures to improve the mechanism of functioning of the exchange market in Ukraine. The level of business activity on the stock exchange shows both the economic stability of the country and the presence of the financial and economic crisis in the world. Despite this, it is necessary to improve the mechanism of administrative and legal regulation of relations arising in the exchange market.

Key words: stock exchange, exchange activity, development, stock market, stock exchange, agribusiness, commodity exchange.

Постановка проблеми. За сучасних умов становлення ринкової економіки спостерігається нестабільна ситуація щодо керування фінансовими активами, що приводить до збільшення ризиків, що негативно впливає на розвиток держави загалом. Задля систематизування цих процесів ринкова економіка потребує покращення та оновлення інфраструктури для нагромадження та перерозподілу грошових коштів і фінансових активів. Важливе місце в системі ринкової інфраструктурі посідають біржі як основні елементи фінансових активів та центри торгівлі й установлення цін на фінансові активи. Біржова діяльність є важливою складовою таких ринків, як валютний, товарний, фондовий, ринок облігацій, що гарантує здійснення укладених угод на ринках.

Сьогодні в Україні зареєстровано майже 500 універсальних, фондових, товарно-сировинних та агропромислових бірж, що значно більше, ніж у США та інших країнах з розвинутою ринковою економікою. Однак така перевага не сприяла покращенню ефективності їх діяльності. Ринок біржової торгівлі в Україні відображає особливості української економіки та є своєрідним за формами створення, кількістю, територіальним розміщенням, структурою вироблених товарів. Отже, тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний внесок у дослідження проблем розвитку біржової торгівлі здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як А.І. Берлач, І.В. Кононенко, В.І. Крамаренко, Т.Б. Кушнір, В.В. Лаврино-

вич, Б.П. Обрисько, В.В. Раровська, Т.І. Пішеніна, А.С. Савощенко, П.П. Самофалов, М.О. Солодкий, О.М. Сохатська, Ф. Аллен, В. Берг, С. Вайн, Дж. Долан, Дж. Лернер, Е. Лефевр, Дж. Маршалл, Д. Монтано, Е. Найман, П. Туфано, К. Форбс, М. Фридфертинг, Дж.К. Халл, Дж. Хікс, У. Шарп, О. Штілліх, Й. Шумпетер.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд розвитку біржової діяльності в Україні, дослідження етапів становлення біржового ринку, а також стану та перспектив розвитку бірж в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В роботах вітчизняних вчених прослідковується еволюційний розвиток біржового ринку в Україні відповідно до економічних вимог. Становлення біржового інституту в Україні розпочинається з відкриття у 1796 році товарної біржі в м. Одесі. Наступною була відкрита товарна біржа в м. Кременчуку у 1834 році. Для України в процесі становлення біржової справи вагомим є розвиток товарної біржі, адже Україна має високий товарно-сировинний потенціал [1].

Розвиток біржової діяльності в Україні характеризувався складністю та тривалістю, маючи такі етапи.

1. 1796–1860 роки ознаменувалися відкриттям першої товарної біржі та початком біржового руху. На цьому етапі створюються та функціонують кілька товарних бірж із незначними обсягами угод, недосконалістю організаційних форм торгівлі в кредитній системі тощо. Перші біржі в цей період створювалися включно з ініціативи Петра I, оскільки тоді достатньо було діяльності ярмарків, на яких здійснювалася торгівля значним обсягом товарів. Біржі та ярмарки почали функціонувати паралельно, доповнюючи одні інших. Особливістю товарної біржі того часу, яка ідентифікувала серед ринків іншого типу, зокрема ярмарків, було те, що на ній торгували не реальними товарами, а зразками. Ця відмінність товарної біржі спричинила те, що не всі товари були предметом біржового обігу, а лише стратегічно важливі.

2. 1861–1900 роки. Активізується та спеціалізується біржова торгівля. Відбуваються економічне піднесення й розвиток товарно-грошових відносин, зумовлених реформами 60-х років. Зазначені фактори сприяли ефективному переходу до ринкового господарювання. Водночас будуються елеватори, з'являються комерційні банки, вводиться в обіг комерційний кредит, переважно для торгівлі хлібом, розширюються мережі залізниць, удосконалюються транспортні засоби, що суттєво впливає на інтенсивність розвитку перевезень продукції. Все це сприяло умовам розвитку мережі товарних бірж, які виникали в усіх торгових центрах України.

3. 1900–1914 роки. Цей період характеризується піднесенням біржової діяльності, що припадає на початок ХХ століття та перш за все

на передвоєнні 1906–1913 роки. Розпочинають роботу 11 товарних бірж в Україні, які спеціалізуються на торгівлі окремими видами продукції, зокрема хлібні, фруктові, м'ясні, винні, серед яких найбільшими біржовими оборотами вирізняються Київська товарна біржа, Миколаївська хлібна та Одеська зернова біржі. Біржі цього періоду входять у народне господарство країни та здійснюють значимий вплив на гуртовий товарний ринок. Саме вони мають інтерес для країн Західної Європи своєю незалежністю від місцевої влади. Водночас у країні проводиться інституалізація біржового ринку. Однак початок Першої світової війни та події 1917 року привели до призупинення діяльності всіх товарних бірж в Україні.

4. 1920–1928 роки. Початок відродження біржової торгівлі розпочинається у 1921 році. Вже у 1925 році всі 11 товарних бірж, що діяли до 1917 року, відновили свою роботу. Основна торговельно-посередницька діяльність товарних бірж була спрямована на децентралізацію ринку. Біржа формується як корпорація та має свій статут. Її членами можуть бути всі форми підприємств, що сплатили вступний внесок. Радянські товарні біржі стають багатопрофільними, угоди на них здійснюються майже з усіх видів товарних груп (сировина, паливо, устаткування, тощо). Основні завдання товарної біржі цього періоду передбачають виконання посередницької діяльності та самостійне регулювання товарних ринків. Згодом біржа стає допоміжним апаратом регулювання державних ринкових відносин. Вона допомагає під час вибору лімітів, викриває факти відступу від них, виявляє причини цих відступів, допомагає знаходити шляхи усунення порушення лімітів. Особливістю радянських бірж, зокрема українських, є реєстрація на них позабіржових угод. Основною причиною цього є спроба держави залучити торговців до біржі адміністративним шляхом, що дасть змогу контролювати діяльність промислових і товарних підприємств. На біржовому ринку забороняються спекулятивні угоди. Суворо дотримується принцип збереження контрольних позицій державних та змішаних підприємств на загальних зборах і в біржових комітетах товарних бірж. Незважаючи на певний розвиток та значимість біржової торгівлі, розпочинається кампанія щодо згортання діяльності бірж. У Постанові ЦВК СРСР від 21 січня 1927 року зазначено, що надмірний розвиток біржової мережі в країні ускладнює контроль за її діяльністю з боку державних органів. Це приводить до того, що вже на кінець 1928 року всі товарні біржі країни припинили своє існування. Оскільки країна мала вихід на міжнародний ринок, функціонують виключно зовнішньоекономічні біржові інститути, які обумовлювали необхідність регулювати рух міжнародних товарів та послуг. У 1937 році СРСР закупив на товарних біржах світу

35,6% усього імпорту та реалізував через світові біржі продукцію, частка якої становила 23,4% від усього експорту. Проте 1921–1928 роки характеризувалися позитивним впливом радянських бірж на розвиток економіки країни загалом, оскільки відбувалося сприяння реалізації продукції децентралізованих товарних потоків. Відбувалося забезпечення посередницької та кон'юнктурної функцій, забезпечувалася взаємодія державних та недержавних секторів економіки. Особливе місце посідали контроль та регулювання товарного ринку.

5. У 1990 році відроджується біржова справа. Передумовами розвитку та становлення біржової торгівлі на цьому етапі є товарні аукциони промислової продукції, торгівля якою здійснюється за комерційними цінами. Така ситуація була обумовлена наявністю дефіциту економіки. За цих умов надлишки грошових доходів через фінансово-кредитну систему перетворювались на нагромадження великих фінансових ресурсів. Отримавши свободу щодо використання цих нагромаджень, підприємства стали потребувати нові канали їх використання. Поява біржових структур стала одним із напрямів управління рухом фінансових ресурсів. Перші товарні біржі цього етапу, зареєстровані в Україні у 1990 році, є одночасно першими в СРСР. До таких товарних бірж належить Київська універсальна біржа (КУБ), на якій тоді було акредитовано понад 1,5 тис. брокерських контор, більше половини з яких брали участь у торгах двічі на тиждень. Біржі виникли в усіх областях України та в м. Києві, за винятком Житомирської, Київської та Сумської областей. Спостерігається значна концентрація біржової торгівлі на столичних біржах, на яких фіксується кожна друга гривня із загального обсягу укладених в Україні біржових угод. У Києві укладається більшість угод з цінними паперами та майже дві третини угод з нерухомістю. Угоди на біржах Харківської області становлять 17,3% усіх угод, укладених на біржах України, Донецької – 10%, Одеської – 5%, Запорізької – 4,4%. Таким чином, на частку згаданих п'яти біржових центрів припадає близько 90% біржових оборотів в Україні, тоді як біржі інших 18 областей разом обслуговують трохи більше 10% укладених угод. Спостерігається чітко виражена спеціалізація низки бірж щодо реалізації окремих товарів. Наприклад, більше 2/3 палива, що є предметом біржової торгівлі, проходить через Донбаську біржу; а 2/5 біржового обігу сільськогосподарської продукції – через Придніпровську товарну біржу. У 90-х роках відроджується в Україні біржова торгівля реальним товаром з перспективою переходу до укладання ф'ючерсних угод та опціонів. Характерними особливостями становлення біржового ринку цього періоду є з'ясування його економічної сутності; створення правової бази; формування організаційної структури; опрацювання функціональної моделі; опрацювання механізму біржового ціноутворення. Вирі-

шальну роль у процесі активізації товарних бірж відіграє Закон України «Про товарну біржу», прийнятий у 1991 році та введений у дію в січні 1992 року. Таким чином, на квітень 1992 року почало функціонувати близько 70 товарних бірж [2].

6. У 1992–1998 роки зменшується кількість функціонуючих бірж у країні. У 1992 році практичну діяльність здійснювали 87 бірж, у 1993 році – 74, а у 1998 році – лише 65. У першому півріччі 1999 року в Україні функціонують 66 бірж, що на чверть менше, ніж шість років тому. Причому на початок 2011 року функціонують лише 72% зареєстрованих бірж.

Україна здавна славиться своїми сільськогосподарськими угіддями, тому вона має високий товарно-сировинний потенціал. Це спонукає до розвитку товарних бірж у нашій країні. Частка у структурі зареєстрованих бірж з року в рік зростає та на початок 2011 року становить 65,6% [3].

Нині найбільшими біржами України є Київська універсальна товарна біржа, Київська біржа «Десятинна», Українська аграрна біржа, Одеська, Харківська, Донецька і Придніпровська (м. Дніпропетровськ) товарні біржі, Маріупольська універсальна товарна біржа.

Сучасний етап розвитку біржової діяльності в Україні характеризується низькою ефективністю. Це зумовлене цілою низкою чинників, що залежать від політичної та економічної нестабільності, військових дій на Сході країни, суспільної невизначеності тощо. Серед основних факторів варто відзначити економічну кризу, яка не лише вплинула на діяльність бірж, але й зумовила падіння платоспроможного попиту населення, зменшення обсягів виробництва та реалізації продукції; недотримання законодавчо-нормативної бази; відсутність умов для впровадження ф'ючерсного обігу тощо.

Останніми роками суб'єкти господарської діяльності отримали право самостійно вибирати товарний продукт та напрями його використання. Сфера заготівлі характеризується використанням тендерних торгів, відповідно, поступово починають зникати державна монополія й тотальний контроль під час здійснення закупівель. Досить поширеними у вітчизняній практиці господарювання стали приватизовані підприємства або ті, що стали власністю окремих господарів чи окремих колективів. Сфера обміну й торгівлі сільськогосподарською продукцією стрімко починає використовувати трейдерів, торгові дома та сервісні підприємства, що значно полегшує та спрощує процес біржової торгівлі.

Заслуговує на увагу й той факт, що зі впровадженням та розвитком комп'ютерних технологій місце торгівлі стає звичайним робочим місцем, що дає змогу одночасно продавати значні кількості активів, вплив величини партії торгівлі на швидкість торгівлі повністю зникає, а також зникає необхідність використання посередників, що значно прискорює сам процес торгівлі.

Функціонування товарного сільськогосподарського біржового ринку в Україні зосереджене на реєстрації експортних контрактів. Такий факт турбує науковців, державу, але аж ніяк не виробників сільськогосподарської продукції, які, як ніхто, потребують цього механізму. Саме вони мають думати про продаж своєї продукції, страхування та мінімізацію ризиків.

Проведене дослідження свідчить про те, що основними причинами тривалої відсутності вітчизняного біржового ринку є:

- недосконалість та невідповідність наявної законодавчо-нормативної бази у сфері регулювання та проведення біржових торгів;
- високий ступінь розвитку тіньової економіки в країні;
- низький рівень прозорості значної частини заключних біржових угод;
- відсутність єдиної інформаційної системи усього вітчизняного біржового ринку;
- проблеми клірингової системи, яка необхідна біржовому ринку для розвитку;
- необізнаність населення щодо сутності та принципів функціонування бірж тощо.

Це, звичайно, не всі проблеми, що існують на біржовому ринку та перешкоджають його ефективному розвитку. Лише їх комплексне вирішення може дати позитивний результат у майбутньому. Варто використати досвід передових світових бірж для прискорення розвитку вітчизняного біржового ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Ситуація, що склалась на сучасному біржовому ринку, свідчить про необхідність структурних змін, модернізації та впровадження кращої європейської практики функціонування світових бірж. Вступ України у світовий біржовий ринок є можливим лише за умови усунення значної кількості недоліків та негативних тенденцій розвитку й орієнтації на ефективну, стабільну та динамічну економіку. Задля поліпшення функціонування вітчизняного біржового ринку варто розробити комплекс заходів, які повинні орієнтуватись на вдосконалення законодавчо-правової бази, регулювання та контроль розвитку біржового ринку не лише агропромислової продукції, але й товарної та валютної, економічної та політичної стабільності в державі, страхування фінансових ризиків та гарантії виконання біржових контрактів; участь вітчизняних бірж у роботі міжнародної біржової інфраструктури; всебічне впровадження електронних торговельних біржових систем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галанова В.А., Басова А.І. Біржова справа. Москва : Фінанси і статистика, 1996. 240 с.
2. Українська біржа : веб сайт URL: <http://www.ux.ua> (дата звернення: 16.05.2019).
3. Козаченко Г.С., Зміичук А.В. Становлення та особливості функціонування біржової справи в Україні. *Вісник кредитно-економічного факультету*

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. 2011. Вип. 2. С. 77.

4. Становлення і розвиток біржової діяльності в світі і в Україні. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhova-diyalnist/2387-stanovlennya-i-rozvitok-birzhovoji-diyalnosti-v-sviti-i-v-ukrajini.html> (дата звернення: 16.05.2019).

5. Горьовий В.П. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК»; Інститут аграрної економіки УААН. 1999. 16 с.

6. Плахотник М.Г. Товарні біржі в Україні. *Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах.* 2012. С. 206.

7. Біржова діяльність : навчальний посібник / за ред. В.В. Раровської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 144 с.

8. Бочкова І.І. Товарна біржа як учасник господарських правовідносин в умовах ринкової економіки. *Форум права.* 2011. № 3. С. 274. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11biure.pdf> (дата звернення: 18.05.2019).

REFERENCES:

1. Ghalanova V.A., Basova A.I. (1996) *Birzhova sprava [Exchange business] / M. : Finansy i statystyka (in Ukrainian).*
2. *Ukrajinsjka birzha [Ukrainian stock exchange] : web sajt.* Available at: <http://www.ux.ua> (accessed: 16 May 2019).
3. Kozachenko Gh.S., Zmijchuk A.V. (2011) *Stanovlennja ta osoblyvosti funkcionuvannja birzhovoji spravy v Ukrajinі [Formation and features of the functioning of the stock exchange in Ukraine].* Proceedings of the Visnyk kredytno-ekonomichnogho fakultetu Kyjivskogho nacionalnogho ekonomichnogho universytetu imeni Vadyma Ghetjmana [Bulletin of the Faculty of Economics and Finance of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University], vol. 2, pp. 77.
4. *Stanovlennja i rozvytok birzhovoji dijalnosti v sviti i v Ukrajinі [Formation and development of stock exchange activities in the world and in Ukraine]* Available at: <http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhova-diyalnist/2387-stanovlennya-i-rozvitok-birzhovoji-diyalnosti-v-sviti-i-v-ukrajini.html> (accessed: 16 May 2019).
5. Ghorjovij V.P. (1999) *Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk [The dissertation author's abstract for the degree of candidate. econ sciences] : spec. 08.07.02 "Ekonomika siljskogho ghospodarstva i APK".* Instytut aghrarnoji ekonomiky UAAH.
6. Plakhotnik M. Gh. (2012) *Tovarni birzhi v Ukrajinі [Commodity exchanges in Ukraine]* *Rozvytok socialjno-ekonomichnykh system u transformacijnykh umovakh [Development of socio-economic systems in transformational conditions].*
7. Rarovsjka V.V. (ed.) (2009) *Birzhova dijalnistj [Exchange activity].*
8. Bochkova I.I. (2011) *Tovarna birzha jak uchasnyk ghospodarsjkykh pravovidnosyn v umovakh rynkovoji ekonomiky [Commodity exchange as a participant in economic relations in a market economy].* Proceeding of the Forum prava [The forum is right] no. 3, pp. 274. Available at: <http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11biure.pdf> (accessed: 18 May 2019).